



**Andrzej Hejmej, *Skryptoralność. Literatura w dobie społeczeństwa medialnego*, TAIWPN Universitas (seria: „Projekty Komparatystyki”), Kraków 2022, ss. 324**

Książka Andrzeja Hejmeja *Skryptoralność. Literatura w dobie społeczeństwa medialnego* podejmuje istotne zarówno dla rozwoju komparatystyki intermedialnej, jak i tradycyjnego literaturoznawstwa zagadnienie funkcjonowania najnowszej literatury w kulturze audiowizualnej, kulturze konwergencji mediów. Badacz skupia się w niej przede wszystkim na rzetelnym opisie i objaśnieniu zmian, jakie zaszły w literaturze i sposobach jej recepcji w dobie przemian audiosfery XX i XXI wieku, a także na wypracowaniu metod możliwych do wykorzystania w analizie fenomenu dźwięku i głosu w najnowszych tekstach literackich. Hejmej stawia sobie za cel potwierdzenie hipotezy, że najnowszą literaturę należy ujmować jednocześnie w kategoriach grafii i głosu — doświadczanego zarówno bezpośrednio (np. w trakcie autorskich realizacji tekstów na żywo), jak i pośrednio (np. w sytuacjach akumulatorycznych; podczas odsłuchiwania nagrań autorskich realizacji utworów lub poprzez recepcję zapisów tekstowych, zawierających w sobie ślady głosu i audiosfery). Posługuje się przy tym neologizmem „skryptoralność”, który jednoznacznie akcentuje konieczność doświadczania literatury i w perspektywie głosu materialnego, cielesnego, i w perspektywie głosu zdeponowanego w samym tekście.

Punktem wyjścia rozważań zaprezentowanych w *Skryptoralności...* są gruntownie prze-myślane i sprowokowane w odniesieniu do metodologii literaturoznawczych koncepcje powstające w ramach *sound studies* (szczególnie antropologii dźwięku), wzbogacone o dogłębną analizę prac z zakresu medioznawstwa oraz komparatystyki intermedialnej, na

podstawie których nakreśla się autorską perspektywę pojmowania audiowizualności<sup>1</sup>. Poza solidnie opracowanymi partiami teoretycznymi, publikacja ta proponuje potencjalne sposoby wykorzystania omówionych koncepcji i założeń w badaniu literatury. Zgromadzone interpretacje nie wyczerpują wszystkich sugerowanych i objaśnianych w książce możliwości audialnych interpretacji tekstów, mimo to niewątpliwie inicjują odmienny sposób myślenia o literaturze, który stawiałby w centrum doświadczanie nierozzerwalności tekstu zapisanego i autorskiego głosu. Jest to o tyle istotne, że w dotychczasowych opracowaniach literaturoznawczych kwestie głosu i słuchania literatury traktowano w sposób marginalny (jako drugorzędny wobec samoistnej lektury) lub autonomiczny (jako alternatywę dla tradycyjnej lektury)<sup>2</sup> względem doświadczenia czytelniczego (s. 314).

Audialne analizy w monografii nieprzypadkowo otwiera dogłębnie słuchowa (oparta na „wysłuchaniu” zapisanych tekstów) interpretacja tekstów awangardowych wraz z wnikliwą interpretacją twórczości Witolda Hulewicza pod kątem jej dźwiękowości i brzmienia. Zestawiając w drugiej części książki („Język i dźwięki nowoczesności”, s. 75–113) foniczną poezję futurystyczną, która wyraźnie eksponuje brzmienie nowoczesnego świata, z poetyckim dorobkiem Witolda Hulewicza (jeszcze niewystarczająco rozpoznanym w polskim literaturoznawstwie), praktyka i teoretyka sztuki radiowej, Hejmej pośrednio sugeruje, że awangardowe praktyki, które do tej pory rozważano w ramach literackiego eksperymentu w historii literatury, miały zdecydowanie donioślejsze znaczenie — głównie dla utrwalenia i przedstawienia zmian zachodzących w literaturze i kulturze pod wpływem przeobrażeń nowoczesnej audiosfery. Utorowały one bowiem drogę nie tylko dla recepcji poezji jednoznacznie fonicznej, lecz również i dla tradycyjnej poezji najnowszej, która zmieniła swoje brzmienie i sposób własnego funkcjonowania na skutek gwałtownej przemiany wrażliwości audytywnej nowoczesnego człowieka; można to zaobserwować już chociażby na przykładzie twórczości Hulewicza. Omawiając wybrane wiersze z tomów *Sonetów instrumentalne*, *Płomień w garści* czy *Miasto pod chmurami*, badacz wskazuje, jak praktyka radiowa Hulewicza oraz jego audialny sposób doświadczania świata wpłynęły na praktykę pisarską. W proponowanej analizie Hejmej skupia się przede wszystkim na tych momentach, w których brzmienie utworu zawiesza semantyczne wartościowanie, a nawet podporządkowuje sobie graficzny zapis (s. 108–111). Umożliwia mu to w konsekwencji stwierdzenie, że twórczość Hulewicza w swoim zamyśle i realizacji wyprzedza dzisiejsze antropologiczne analizy fenomenu słuchania i słyszenia spod znaku *sound studies*, nakreślając pierwsze kontury obecnie już ukonstytuowanej antropologii dźwięku. Takie ustawienie perspektywy oglądu dorobku poetyckiego autora *Sonetów instrumentalnych* nie tylko ujawnia idiomatyczność poetyckiego języka Hulewicza, ale również podkreśla konieczność interpretacji współczesnych utworów pod kątem zmian zachodzących w audiosferze (nowo pojawiających się dźwięków oraz technologii umożliwiających ich reprodukcję i dystrybucję).

<sup>1</sup> Warto nadmienić, że w zakresie subdyscypliny studiów kulturowych — *sound studies*, ukonstytuowanej na początku XXI wieku, w ciągu ostatnich pięciu lat obserwuje się intensyfikację prac nad uporządkowaniem i systematyzacją sonicznych metodologii, które mogłyby zostać z powodzeniem wykorzystane w badaniach z zakresu innych dyscyplin naukowych, w tym literaturoznawstwa. Zob. *Sound and Literature* (2020), red. A. Snaith, Cambridge University Press, Cambridge; *The Bloomsbury Handbook of Sonic Methodologies* (2021), red. M. Bull, M. Cobussen, Bloomsbury, Nowy Jork–Londyn; *The Bloomsbury Handbook of the Anthropology of Sound* (2021), red. H. Schulze, Bloomsbury Academic, Nowy Jork.

<sup>2</sup> Przykładem tego są rozwijające się od publikacji *Close Listening. Poetry and Performed Word* (1998, red. Ch. Bernstein, Oxford University Press, Nowy Jork) badania nad autorskimi realizacjami głosowymi.

W sposób bardziej szczegółowy, tzn. zawężony już do ściśle określonych problemów badawczych, Andrzej Hejmej eksploruje koncepcję „skryptoralności” na przykładzie utworów Stanisława Barańczaka i Tadeusza Różewicza. W przypadku twórczości pierwszego z wymienionych autorów przedmiotem interpretacji jest przede wszystkim zapośredniczone w języku doświadczenie akuzmatyczne. Zdaniem Hejmeja większość utworów poety powstałych w latach 70. i 80. XX wieku, czyli w okresie, kiedy doświadczenie akuzmatyczne stanowiło już naturalną i integralną część uczestnictwa w kulturze, utrwała w brzmieniu języka sytuację słuchającego (sytuację akuzmatyczną). Tym, co interesuje autora *Skryptoralności... jest zatem interpretacja sposobów, w jaki Barańczak wypracowuje własne metody brzmieniowej translacji słuchanych przez niego utworów oraz wykorzystuje potencjał języka dla reprezentacji dźwięków muzycznych i niemuzycznych. W sposób oryginalny Hejmej określa metodę pisarską poety metodą przekładową, która łączy w sobie doświadczenie Barańczaka jako wybitnego tłumacza dzieł Shakespeare’a i angielskich poetów metafizycznych, jak i świadomego uczestnika i twórcy w dobie kultury akuzmatycznej — autora intermedialnych transpozycji* (*Stanisław Barańczak słucha arcydzieł*, 2016) (s. 136). Powołując się na dewizę Gayatri Ch. Spivak („przekład jest najbardziej intymnym aktem czytania”), badacz celnie wykazuje, że dla autora *Podróży zimowej* tłumaczenie własnych impresji audialnych na język stanowiło najbardziej intymny akt słuchania (s. 136). W proponowanej interpretacji Barańczaka Hejmej nie tylko wyjaśnia, jak należy rozumieć zapośredniczone doświadczenie akuzmatyczne (czy, precyzując, jak doświadczenie akuzmatyczne można ponownie zarejestrować i utwalić w języku), ale również celnie podsumowuje — niejako wbrew dotychczasowym muzycznym i lingwistycznym analizom wierszy poznańskiego poety — na czym właściwie opierała się i polegała jego praktyka pisarska w warunkach kultury słuchania pośredniego. Tym samym określa on nowe zjawisko „zapośredniczenia doświadczenia akuzmatycznego” (s. 153–157) w poezji, którego początki można zaobserwować w wierszach z lat 70. XX wieku, a jego pełny rozkwit — w utworach powstałych w XXI wieku, odzwierciedlających zarówno brzmieniowo, jak i tematycznie sytuacje słuchania/słyszenia nowoczesnego świata.

Najtrafniej, a zarazem najbardziej zaskakująco koncepcja „skryptoralności” została przedstawiona jednakże na przykładzie tomu Tadeusza Różewicza *Wiersze przeczytane* (2014). Jest to przypadek o tyle szczególny, że autora *Niepokoju* uznaje się w środowisku literaturoznawczym za twórcę niemuzycznego; co więcej, sam Różewicz otwarcie odżegnywał się od inspiracji muzyką czy eksperymentami dźwiękowymi w swojej praktyce pisarskiej (s. 207). Tym bardziej nieoczywisty wybór twórczości tego poety potwierdza zasadność posługiwania się w odniesieniu do najnowszych tekstów literackich kategorią „skryptoralności”, która zgodnie z wyjściowymi założeniami miała naświetlać w warunkach kultury audiowizualnej sytuację literatury w ogólności, a nie jej konkretnych przykładów bezpośrednio związanych z dźwiękiem i muzyką. W tym ujęciu wybrany do analizy wiersz *Nowe porównania* wydaje się nadzwyczaj adekwatnym przykładem nie tylko ze względu na jego różnorodne realizacje<sup>3</sup>, ale również i poruszaną w nim tematykę. Utwór ten traktuje

<sup>3</sup> Wiersz funkcjonuje w ramach wskazanego zbioru *Wiersze przeczytane* (2014) w formie dwutekstu — tzn. autorskiej realizacji głosowej i zapisanego tekstu, autonomicznej realizacji głosowej zarejestrowanej na płycie CD *Tadeusz Różewicz czyta swoje wiersze* z 1998 roku oraz klasycznego tekstu opublikowanego w tomie *Rozmowa z księciem* z 1960 roku.

o ułomności logiki porównywania oraz niemożności opierania się na niej w poznawaniu świata, a w szerszej perspektywie: o wszelkich ograniczeniach systemu językowego. Hejmej udowadnia jednak, że pełna wymowa wiersza staje się dostępna dla odbiorcy dopiero po wysłuchaniu realizacji głosowych. Jego zdaniem wykonanie autorskie, z jednej strony, ujawnia niuanse tekstu, które w klasycznym zapisie graficznym są dla czytelnika niemożliwe do zaobserwowania, z drugiej natomiast — materializuje sens wiersza poprzez odcisnięcie na nim piętna indywidualnego autorskiego głosu (s. 217–223). Badacz porusza zatem — poprzez swoją komplementarną interpretację zapisu tekstowego i realizacji głosowej — trzy niezwykle istotne kwestie dla literaturoznawstwa. Po pierwsze: tłumaczy, jak można rozumieć głos w porządku wokalnności (głos cielesny, niezwiązany z *logosem*); po drugie: ujawnia nietypowe działanie „formy otwierającej”, którą w poezji starał się wypracowywać Różewicz; po trzecie wreszcie: wyjaśnia, dlaczego w kulturze konwergencji mediów tak ważne jest, by tekst traktować naraz w kategoriach grafii i głosu.

W dobie intensyfikacji badań spod znaku audioantropologii *Skryptoralność. Literatura w dobie społeczeństwa medialnego* stanowi wartościową publikację, która określa i tłumaczy sposób funkcjonowania najnowszej literatury w realiach współczesnej kultury audiowizualnej oraz objaśnia wpływ nowych praktyk słuchania i słyszenia na recepcję tekstów literackich. Z jednej strony Andrzej Hejmej proponuje nowe koncepcje teoretyczne i narzędzia metodologiczne do opisu zjawisk dźwiękowych w literaturze (zwłaszcza nowoczesnej), demonstrując ich działanie na odpowiednio wybranych przykładach. Z drugiej z kolei strony — w obliczu wyraźnej transformacji kultury pod wpływem przeobrażeń technologicznych oraz przemian wrażliwości audytywnej współczesnego człowieka — proponuje rewizję pojęć związanych z fenomenem dźwięku i głosu w utworach literackich, które na trwałe weszły do słownika współczesnego literaturoznawstwa.

**KATARZYNA CIEMIERA**

 <https://orcid.org/0000-0002-1896-4882>

Uniwersytet Jagielloński

e-mail: katarzyna.ciemiera@doctoral.uj.edu.pl